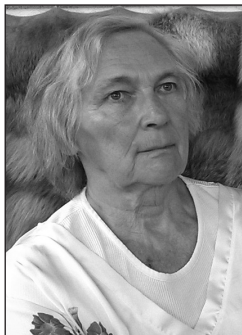

PAGĀTNE ŠODIENĀ JEB ŠODIENA PAGĀTNĒ. MANS LAIKABIEDRES SKATĪJUMS

Aija Priedīte ir studējusi latviešu un vācu valodu, literatūru un kultūru, studijas no-beidzot (1987) ar Stokholmas Universitātes doktora disertāciju *Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Kārlis Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen* (Kad koki runāja. Literāro gleznu lietojums Kārļa Skalbes pasakās. Pienesums Eiropas literārajām pasakām). Pēc tam piedalījies *Münsteraner Modell* projektā (latviešu valodas intensīva mācību kursa izstrāde un pasniegšana Vācijas augstskolu studentiem) un pasniegusi latviešu valodu kultūras kontekstā Hamburgas un Stokholmas Universitātē, kā arī Latviešu valodas apguves valsts aģentūrā (LVAVA) Latvijā. Pēdējo gadu pētījumi bijuši saistīti ar tēmu „latviešu zemnieks literatūrā un dzīvē”, pievēršot īpašu uzmanību sociālai uzvedībai un vērtībām pagasta pārvaldē, migrācijā un dzimumattiecībās.

Raksturvārdi: repatriācija, padomju propagandas stratēģija un izmantotie instrumenti, bēgļi, VDK un kultūras sakari.

Kad Latvijā ap 2014. gadu sāka runāt, ka ir vajadzīgs repatriācijas likums, mani pārņēma divainas izjūtas. Atmiņā nāca senā bērnība, bēgļu nometne Dienvidvācijas pil-sētiņā Ansbahā. Toreiz biju maza meitene un nesapratu nedz vārda „repatriācija” nozīmi, nedz šī jēdziena saistību ar mums, nometnes iedzīvotājiem, taču vēl šodien varu izjust to baiļu un satraukuma vilni, kādu izraisīja šis vārds nometnes iedzīvotājos, un vēl šodien atceros, kā vecāamma kādu dienu ienāca mūsu istabā un, sasizdama rokas, teica tādā „kapu intonācijā”: „Ārprāts, pat vecais Finkenšteins pierunāts braukt atpakaļ.”

Disertācija par repatriācijas stratēģiju

2014.–2016. gadā pie visbiežāk lietota-jiem vārdiem Latvijas medijos noteikti pie-der vārdi „repatriācija”, „diaspora”, „bēgļi”,

„imigranti”, „emigranti”, un tieši 2014. gada oktobrī Stokholmas Universitātē Lilita Zaļkal-ne aizstāvēja savu doktora disertāciju¹. Varētu šķist, ka pētījums ir par tūri vai aizvēsturiskiem laikiem, taču nē, pētījums ir kļuvis ļoti aktuāls, analizētā tā laika argumentācija, stratēģija un propaganda ir ļoti viegli pārnesama uz šodie-nu. Disertācija ir uzrakstīta angļu valodā un ir nopērkama grāmatas formātā, kā arī brīvi pie-ejama internetā² un kopā ar literatūras sarakstu aptver 262 lpp.

Pētījuma vēsturiskais fons, mērķi un starpdisciplināritāte

Disertācija sākas ar koncentrētu aprakstu par situāciju Latvijā pēc Otrā pasaules kara, par bēgļu plūsmām uz Rietumiem un to iemesliem, kā arī par Padomju Savienības (Padomju Latvijas) mēģinājumiem bēgļu barus aicināt

¹ Zalkalns 2014.

² Pieejams: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:749334/FULLTEXT02.pdf> (07.08.2017.).

atpakaļ uz dzimteni. Ievads arī spilgti rāda, ka bēgļi ir bēguši prom no draudošām briesmām un ka aicinājumi braukt atpakaļ patiesībā veicina vēlmi doties vēl tālāk svešumā, no Eiropas uz citiem tāliem kontinentiem.

Pētījumā paredzēts aprakstīt un izanalizēt Padomju Latvijas repatriācijas kampaņu no 1955. līdz 1958. gadam un to, kādas atsauksmes šī kampaņa guva latviešu trimdinieku presē, izmantojot padomju propagandas avīzi *Par atgriešanos Dzimtenē (PaDz)* un tā paša perioda trimdas (emigrācijas)³ presi. Par disertācijas mērķi autore izvirza mēģinājumu atrast atbildes uz šādiem jautājumiem:

- kāda stratēģija un taktika tika izmantota, lai sasniegtu izvirzītos mērķus;
- kādas metodes tika izmantotas, lai panāktu vēlamo reakciju no trimdinieku puses;
- kā latviešu trimdinieki atsaucās uz šo kampaņu;
- kā reaģēja latviešu trimdas prese.⁴

L. Zaļkalnes pētījums ir interesants no vairākiem skatpunktiem. Pirmkārt, tas rāda 21. gadsimta humanitāro zinātņu starpdisciplināritāti. Pētījums uzrakstīts Baltu, somu un vācu valodas katedrā, taču tas aptver gan vēsturi un politiku, gan socioloģiju un psiholoģiju, kā arī komunikācijas zinātni. Otrkārt, tas aplūko īsu un konkrētu laika posmu, 1955.–1958. gada notikumus, taču aprakstītās tā laika metodes, stratēģija un taktika nav daudz mainījušās līdz mūsu dienām, vienīgi kļuvušas izsmalcinātākas un ietekmīgākas, pateicoties komunikācijas līdzekļu tehniskajai attīstībai. Treškārt, šis pētījums pievēršas līdz šim maz pētītam laukam, proti, Otrā pasaules kara bēgļiem un tam, kā tie kļūst par labi integrētiem jaunās mītnes zemes līdzpilsoņiem, nezaudējot savu sākotnējo etnisko identitāti, arī viņu cīņai ar padomju dzimtenes „garo roku”, kas mēģina viņus ar „maigu” varu satvert, saturēt un atvilkt atpakaļ. Ceturtkārt, bagātīgās norādes ar piemēriem ļauj ne tikai pārbaudīt pētījuma apgalvojumus, bet arī rosina jaunas pētnieciskas tēmas un jomas. Uzslavas vērtā ir norādēm izmantotā parindes forma, kas varbūt mazliet

saraibina tekstu, taču lasītājam ļauj vienmērīgi, līdztekus tekstam sekot avotiem un skaidrojumiem.

Pētījuma ievads un izmantotās metodes

L. Zaļkalnes ievads ar visu norādīto avotu literatūru rāda, ka Austrumeiropas bēgļi, ieskaitot latviešus, starptautiskajā pēckara politikā bija **objekti**, kuri pēc kara beigām jāved atpakaļ uz turieni, no kurienes bēguši vai spaidu kārtā aizvesti, Rietumu valdībām ticot Padomju Savienības propagandas solījumiem, ka ar viņiem nekas ļauns nenotikšot⁵. Tas, ka viņi palika Rietumos un netika aizsūtīti atpakaļ, notika nevis nepārprotamas tā laika Rietumu politikas, bet gan drīzāk pašu neatlaidīgas pretestības un dažādu nejausību sakrītības dēļ. Tikai aukstā kara laikā Rietumvalstīs izveidojās politiska izpratne, kāpēc liela daļa „Padomju Savienības bēgļu” ne par kādu cenu negribēja atgriezties savā dzimtenē. Turpinājumā L. Zaļkalne pievērš uzmanību dažādām propagandas un aģitācijas teorijām un to praksei Padomju Savienības valsts iekārtas un pārvaldes nostiprināšanai, kā arī tam, kā tās tika izmantotas sakariem ar ārvalstīm.

Propagandas analīzei viņa izmanto gan čekas praksē plaši izplatītās leģendas⁶, gan arī Gerta Džoveta (*Garth Jowett*) un Viktorijas Odonellas (*Victoria O'Donnell*)⁷ metodē minētos desmit punktus:

- 1) propagandas kampaņas ideoloģija un iegansts,
- 2) konteksts, kādā parādās šī propaganda,
- 3) propagandista identifikācija,
- 4) propagandas organizēšanas struktūra,

⁵ Zalkalns 2014, 26–32.

⁶ Turpat, 40–41. To, ka „leģendu metode” Krievijā tiek aktīvi izmantota arī mūsdienās, rāda 2016. gada janvāra un februāra mijā saceltais traciis vācu medijos par t. s. Berlīnes Ļīzu (sal. *Latvijas Avīze*, 05.02.2016.), it kā Berlīnē bēgļu izvaroto krievu meiteni Ļīzu: Vācijā stāvoklis esot kļuvis haotisks un bīstams, jo varas iestādes netiek galā ar lielajām sīriešu u. c. tautu bēgļu masām, kas apdraud vietējos iedzīvotājus. Patiesībā notikums ir safabricēts pēc „leģendu metodes” un tiek diendienā apvīts ar tādām pašām subleģendām, lai iedzīvotājos sētu nedrošību.

⁷ Turpat, 41.

³ L. Zaļkalne tekstā lieto vārdu *émigré*, savukārt šai rakstā to konsekventi tulkošu ar vārdu „trimdinieks”.

⁴ Zalkalns 2014, 16.

- 5) mērķauditorija,
- 6) plašsaziņas mediju izmantošanas paņēmieni,
- 7) īpaši paņēmieni, lai panāktu maksimālo efektu,
- 8) auditorijas reakcija uz dažādajiem paņēmieniem,
- 9) pretpropaganda, ja tāda ir,
- 10) iedarbība un izvērtēšana.

Interesants un diezgan kutelīgs jautājums šādā propagandas analīzē ir arī izmantotā terminoloģija. Rietumu latviešu lasītājus pārsteidz L. Zaļkalnes izvēle Rietumos dzīvojošos bēgļus saukt par emigrantiem. Paši bēgļi sevi ir konsekventi saukuši par trimdiniekiem (eksilantiem) līdz pat Latvijas atjaunotajai neatkarībai un ir cīnījušies pret apzīmējumu „emigranti”. Šis jautājums bija jo īpaši nopietns tādēļ, ka Padomju Latvijas institūcijas bēgļus/trimdiniekus tikpat konsekventi sauca par emigrantiem, reizēm pat lietoja dažādus nievājošus epitetus vai apzīmējumus. L. Zaļkalne šo termina izvēli pamato ar starptautisko likumu skaidrojumu⁸ un definīciju, ka visi, kuri ir pārvietojušies brīvprātīgi no pirmās valsts, uz kuru tie ir aizbēguši vai ar varu pārvietoti, ir saucami par emigrantiem. Lasītājiem būtu ievērojami vieglāk uztvert tekstu un nerastos lieki jautājumi, ja Zaļkalnes lietoto jēdzienu skaidrojumi, kas atrodami viņas darba 50.–53. lpp., būtu ievietoti ievadnodaļas sākumā.

Bēgļu problēma pēc Otrā pasaules kara

Otrajā nodaļā autore sniedz plašu ieskatu problēmās pēc Otrā pasaules kara, kuras radīja lielais bēgļu un pārvietoto personu (gūstekņu un spaidu darba strādnieku) skaits un sabiedroto dažādā izpratne par šo personu piederību, tiesībām un nākotni. Šie pārvietoto personu miljoni, kas vairumā atradās četrās uzvarētāju/sabiedroto zonās kara pilnīgi izpostītajā Vācijā, bija visiem milzīgs apgrūtinājums. Pirmkārt, tīri praktiski – kur viņus likt un kā pabarot; otrkārt, ekonomiski – kur ņemt naudu un cik ilgi tāda būs vajadzīga; treškārt, politiski – liels cilvēku skaits ar nezināmiem un neprognozējamiem politiskiem uzskatiem.

⁸ Zalkalns 2014, 50.

Piedevām drīz vien radās arī domstarpības starp pašiem sabiedrotajiem, padomju varu vienā pusē un trim pārējām lielvarām (amerikāņiem, angļiem un francūžiem) otrā pusē. Padomju Savienības varas iestādes uzskatīja, pirmkārt, ka visi, kas cēlušies no padomju varas iekarotām un tai piederošām valstīm, ir padomju pilsoņi un tādēļ repatriējami uz savām izcelsmes valstīm. Otrkārt, pēc Padomju Savienības likumu izpratnes (krimināllikuma 58. pants) ne tikai tie, kas bija sadarbojušies ar ienaidnieku, bet arī tie, kas krituši ienaidnieka gūstā un ar varu aizvesti darbā, uzskatāmi par noziedzniekiem un tādēļ ir sodāmi.

Sabiedrotie, protams, domāja, ka visas šīs personas ar nepacietību gaida iespēju atgriezties savā etniskajā dzimtenē un vienīgā problēma ir šo lietu iespējami gludi un ātri nokārtot. Taču nākamo šķērslī masveida repatriācijai radīja, pirmkārt, apstākļi, ka liela daļa to pilsoņu, kurus padomju vara uzskatīja par padomju pilsoņiem, sevi nekādā ziņā par tādiem neuzskatīja un, otrkārt, protestēt pret repatriāciju viņiem lika padomju varas kritērijs, ka viņi sodāmi par sadarbošanos vai par nonākšanu pie ienaidnieka ar varu. 1945. gada 30. oktobrī Rietumu sabiedrotie beidzot definēja, ka padomju pilsoņi ir tikai tie, kas dzimuši vai dzīvojuši padomju teritorijā pirms 1939. gada 1. septembra⁹.

No padomju valdības puses bija nepieļaujami, ka viņu uztverē padomju pilsoņi „klejvoja” pa Rietumiem, vēl nepieļaujāmāk, ka šie elementi kļuva politiski aktīvi, darbojās pret padomju ideoloģiju un izplatīja šausmu stāstus par padomju politisko orgānu represīvajām metodēm. Tādēļ bija vajadzīga visos sīkumos izstrādāta stratēģija, kā vilināt atpakaļ šīs aizklīdušās un paklīdušās avis un, ja tas neizdotos, tad Rietumiem parādīt, ka tās ir noziedzīgi un degradējušies elementi.

Leģendu metode un pirmā leģenda

Šīs stratēģijas pamatā ļoti noderīga bija „leģendu metode”. Pirmā leģenda bija Komitejas *Par atgriešanos Dzimtenē* (turpmāk – Komiteja) dibināšanas leģenda, kura tika publicēta un izplatīta Rietumos ar *PaDz* pirmo

⁹ Zalkalns 2014, 60.

numuru. Leģenda stāsta, ka bijušie Padomju Savienības kara gūstekņi un repatrianti griezušies pie padomju valdības ar priekšlikumu nodibināt komiteju, kas veicinātu padomju pilsoņu repatriāciju uz dzimteni. Padomju valdība esot devusi pozitīvu atbildi, un tad bijušie kara gūstekņi un repatrianti 1955. gada sākumā nodibinājuši vienu no Padomju Savienības daudzajām brīvprātīgo sabiedriskajām organizācijām, proti, Komiteju.

Par Komitejas ģeogrāfiskās atrašanās vietu izvēlēta Austrumberlīne, kur valdot patiesa brīvība un demokrātija, nevis Rietumvācija, kur valdot amerikāņu policijas režīms. Komiteju finansējot ar bijušo gūstekņu un repatriantu ziedojumiem, Rietumu simpatizantiem un centrālo un vietējo valdību atbalstu¹⁰. Komitejas oficiālais uzdevums ir publicēt *PaDz*, veidot radoraidījumus un palīdzēt potenciāliem repatriantiem atgriezties. No ārpuses nevainīgā brīvprātīgo dibinātā Komiteja patiesībā bija Valsts drošības komitejas (VDK) filiāle, kas cīnījās ar pretpadomju propagandu¹¹.

Laikraksts *Par atgriešanos Dzimtenē*

Austrumberlīnes Komitejas izdots laikraksts *PaDz* tiek izplatīts tikai Rietumu ārzemēs. Tā teksti sacerēti krievu valodā un uzrunā visus ārzemēs dzīvojošos šķietamos padomju pilsoņus, nešķirojot pēc tautības; pēc tam avīze tiek tulkota attiecīgajā valodā, arī latviski. Ir zināmi vairāki gadījumi, kad *PaDz* latviešiem Austrālijā, ASV un citur piesūtīta krievu valodā¹².

Tikai tad, kad Austrumberlīnes komandai uz laiku¹³ pievienojas žurnālists un rakstnieks Ādolfs Talcis no Padomju Latvijas, notiek pārmaiņas. Ā. Talcis saprot, ka šādi krievu padomju propagandas teksti neuzrunā latviešus viņpus robežai. Viņš cīnās par latvisku, nevis krievu autoru sarakstītu un tulkotu *PaDz*. Ā. Talcis, atrazdamies Berlīnē, arī cītīgi meklēja un vāca latviešu trimdinieku adreses, tās nekavējoties izmantojot, lai informētu

trimdiniekus par Austrumberlīnes Komitejas darbu, tiem piesūtītu *PaDz* un aģitētu par iespējām atgriezties Latvijā.¹⁴

Atgriezies Padomju Latvijā 1956. gada vidū, Ā. Talcis ir panācis, ka *PaDz* latviešu izdevumam ir savi teksti, un Rīgā tiek nodibināta avīzes redkolēģija. Savu laiku Berlīnē viņš izmantoja ne tikai, lai pārveidotu *PaDz*, bet arī lai izspiegotu trimdas latviešus. Ā. Talcis pievērsa nopietnu uzmanību un vāca informāciju, kas notiek ar trimdas latviešiem, par viņu centriem, nometnēm, darba vienībām, par to, ko un kur latvieši strādāja un nodarbojās kultūrā, par viņu noskaņojumu¹⁵. Viņš arī cītīgi meklēja un vāca latviešu trimdinieku adreses, tās nekavējoties izmantojot, lai informētu trimdiniekus par Austrumberlīnes Komitejas darbu un par iespējām atgriezties Latvijā.¹⁶ Pats Ā. Talcis atmiņās par lielu sava darba panākumu uzskata, ka ASV latviešu trimdas laikrakstā *Laiks* parādījies raksts par viņa repatriācijas aktivitātēm, šādi informējot latviešus visā pasaulē par repatriācijas iespējām.¹⁷

Visi Austrumberlīnes pasākumi notika VDK (čekas) aizsegā, tādēļ Ā. Talcim, kad viņš bija atgriezies Latvijā un nodibinājis *PaDz* vietējo redakciju, tā bija jānostiprina padomju sistēmā. Padomju Latvijas VDK šefs Jānis Vēvers un oficiozās avīzes *Cīņa* galvenais redaktors Pāvels Pizāns ziņo kompartijas Centrālkomitejai (CK), ka trimdas latviešu organizācijas aģitē pret repatriāciju, un CK nolemj, ka *PaDz* redakcija tiks pakļauta *Cīņas* redakcijai, palielinot *Cīņas* budžetu par 6000 rubļiem mēnesī un piesaistot rakstītājus no literārās, mākslinieku un zinātnieku elites¹⁸. Lai gan laikraksta redakcija atradās Rīgā, kur tas arī tika iespiests, Latvijā tas nebija pieejams, to pa tiešo no spiestuves nogādāja lidostā un transportēja uz Austrumberlīni, no kurienes tas tika izplatīts Rietumos¹⁹.

¹⁰ Zalkalns 2014, 137–138.

¹¹ Turpat, 86.

¹² Turpat, 170.

¹³ No 1955. gada rudens līdz 1956. gada vidum. Turpat, 96, 98.

¹⁴ Zalkalns 2014, 100.

¹⁵ Turpat, 99.

¹⁶ Turpat, 100.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Turpat, 101.

¹⁹ Turpat, 102.

Kā izmaiņas padomju likumos (1955. gada amnestijas dekrēts) tika saskaņotas ar repatriācijas stratēģiju

Komitejas publikācijas – *PaDz* un radio raidījumi – bija rūpīgi jāaskaņo ar Padomju Savienības krimināllikuma 58. pantu un 1955. gada amnestijas dekrētu²⁰. Lai panāktu ticamību par izmaiņām padomju nostājā pret trimdiniekiem, bija jāstrādā ar viņu vēsturisko atmiņu. Šim nolūkam tika izveidots dzīvesstāstu modelis ar dažiem mainīgiem komponentiem atkarībā no mērķgrupas (parastais noziedzīgais trimdinieks, leģionārs, darba vai sargu rotu pārstāvis, trimdas spiegs). Stāsta pamatmodelis izskatījās apmēram šādi, tā variētais lietojums ir universāls un sastopams visos 218 *PaDz* numuros:

- cilvēks ir nonācis ārzemēs kā kara gūsteknis, aizvests spaidu darbos vai evakuēts;
- ārzemēs šī cilvēka grūtā dzīves pieredze rada nopietnas grūtības, viņš ir uzticams padomju patriots un ilgojas pēc dzimtenes;
- atgriežoties dzimtenē, viņš netiek sodīts;
- viņš apvienojas ar ģimeni, turpina izglītību;
- gūst profesionālus panākumus, tiek apbalvots ar medaļām un godalgām, iegūst augstu posteni darbā.²¹

Šajā stāsta modelī iekļaujas gan Komitejas dibinātāji²², gan arī ar nelieliem grozījumiem pārējās uzrunātās mērķgrupas²³. Šo modeli papildina stāsts par ļaunajām trimdas vadošajām personām – tas konstruēts pēc šādas shēmas:

- dzimtenes vācu okupācijas laikā pievienojas ienaidniekam;
- atkāpjas kopā ar ienaidnieku un nonāk ārzemēs;
- seko savu jauno kungu norādījumiem – Rietumu slepenajiem dienestiem;

- izplata pretpadomju propagandu starp parastajiem trimdiniekiem un attur viņus no repatriēšanās;
- dzīvo uz pārējo smagi strādājošo trimdinieku rēķina, zog sabiedrības un privātu naudu, izplata melus un dzīvo izvirtīgi.²⁴ Nikitas Hruščova (*Хрущев; Nikita Hrushhiov*) 1956. gadā iesāktā Josifa Staļina (*Иосиф Сталин; Iosif Stalin*) kulta un laika pārvērtēšana²⁵ sagādāja pretrunas Komitejas līdzšinējā stratēģijā. Atkal bija „jāgroza” vēsturiskā atmiņa, repatriācijas programmas pieņēmums, ka ikkatrs trimdinieks ir noziedznieks, vairs nederēja. Jaunā trimdinieka stāsta modelis:

- parastais trimdinieks ir nonācis ārzemēs kara laikā (gūsteknis, aizvests spaidu darbos, evakuēts utt.);
- trimdas vadošo personu meli viņu iespaido tā, ka viņš/ viņa paliek ārzemēs un netic dzimtenes labajiem nodomiem;
- trimdinieku iesaista pretpadomju organizācijās, un viņš/ viņa izplata pretpadomju propagandu;
- trimdiniekam apnicis dzīvot nabadzībā, pastāvīgā trimdas vadošo personu apspiestībā un aģitācijā pret dzimteni, un viņš saņem un nolemj repatriēties;
- šo lēmumu bloķē trimdas vadība un ārvalstu valdības;
- trimdinieks kontaktējas ar Komiteju vai padomju vēstniecību;
- dzimtene viņu sagaida atplestām rokām;
- trimdinieks repatriējas pie savas ģimenes un uz veco dzīvesvietu;
- dzimtene sniedz trimdiniekam kompensāciju par gūstekņa gadiem un virsniekiem atdod viņu iepriekšējo dienesta pakāpi;
- dzimtene viņam sagādā pilnvērtīgu dzīvi – mājokli, izglītību un jēgpilnu darbu.

Latvijā par Komitejas darbu un *PaDz*, atskaitot VDK, neviens nezināja, tas tika rūpīgi slēpts²⁶. Tieši šis fakts radīja jaunas komplikācijas, jo, ja tagad, klausot jaunajam uzaicinājumam, ierodas tūkstošiem repatriantu, kā rīkoties ar vēsturisko atmiņu iekšzemē? Tātad par grozīto nostāju, ka „noziedzīgais trimdinieks”

²⁰ Amnestijas dekrēts pasludināja, ka trimdinieki, atgriežoties dzimtenē, netiks sodīti. Zalkalns 2014, 147.

²¹ Turpat, 141.

²² 17 multinacionāli (viens latvietis) kādreizējie kara gūstekņi un spaida darbos uz Vāciju aizvestie, kas atgriezušies Padomju Savienībā, ieņem dažādus atbildīgus amatus. Turpat, 88–89.

²³ Turpat, 144–154.

²⁴ Zalkalns 2014, 155.

²⁵ Turpat, 157.

²⁶ Turpat, 102.

ir pārtapis par „godīgu pilsoni”, bija jāizziņo arī iekšzemes presē²⁷.

Komitejas darba un *PaDz* izdevuma recepcija trimdā

Kā trimda uztvēra Komitejas darbu un *PaDz* izdevumu, kas tika piesūtīts par velti bez jebkāda abonementa? L. Zaļkalne izmanto tā laika trimdas presi (apmēram 300 rakstu par šo tēmu), pieņemot, ka prese atspoguļo tā laika caurmēra trimdinieka nostāju. 300 rakstu septiņos laikrakstos trīs gadu laikā nozīmē, ka trimdas žurnālisti šai tēmai sekoja, bet tai nepievērsa pārāk saspringtu uzmanību²⁸.

Trimdas prese ļoti ātri reaģēja uz Komitejas un *PaDz*²⁹ parādīšanos. Jau 1955. gada 5. maijā laikrakstā *Latvju Ziņas*³⁰ parādījās pirmie brīdinājumi par jaunajām padomju aktivitātēm³¹. L. Zaļkalne, analizējot trimdas presi, nāk pie slēdziena, ka jau no repatriācijas kampaņas paša sākuma trimdas vadībai ir skaidri Komitejas un repatriācijas kampaņas apslēptie mērķi, proti, saskaldīt trimdu, atņemt trimdinieku pretpadomju kustībai politisko leģitimitāti, pārņemt trimdas organizācijas, tās pakļaujot propadomju organizācijām³².

Trimdas prese apmēram mēneša laikā izveidoja savu „antistāstu” Komitejai un tās aktivitātēm:

- Komiteja ir VDK organizācija, kam uzdots veikt savu postošo, nefīro darbu Rietumos;
- Komitejas atklātais mērķis ir ievilināt trimdiniekus repatriēties dzīvei Sibīrijā vai darba nometnēs Gulagā;
- Komitejas slepenais mērķis ir iznīcināt trimdas sabiedrību.³³

Trimdas presē izkristalizējas trīs galvenās tēmas:

- padomju mierīgās līdzāspastāvēšanas ārpolitika,

- piespiedu repatriācijas drauds,
- „adrešu” lieta.³⁴

Pirmais punkts ir radījis trimdiniekiem rūpes visu padomju laiku un lielai pasaules daļai vēl arī šodien, proti, ka Padomju Savienība/Krievija „iežūžina” Rietumus ar mieru vēstošiem un miermīlīgiem vārdiem, lai gan aiz šiem vārdiem slēpjas pilnīgi citi, agresīvi nodomi. Trimdinieki jutās savu mītnu zemju valdību ārpolitikas un iedzīvotāju nesaprasti un savā ziņā nodoti, jo Latvija vairs neeksistēja ģeogrāfijas kartēs un līdz ar to bija izskausta no Rietumu ļaužu atmiņas, kaut gan vairākas valstis³⁵ nebija akceptējušas *de jure*, ka Latvija ir inkorporēta Padomju Savienībā.

Otrais punkts par piespiedu repatriāciju uzliesmoja, tikko³⁶ Padomju Savienība kļuva aktīva Apvienoto Nāciju Organizācijā (ANO) vai divpusējās sarunās ar Rietumu valdībām, vai arī, kad VFR kanclers Konrāds Adenauers (*Konrad Adenauer*) brauca uz Maskavu, lai vienotos par vācu gūstekņu izdošanu VFR. Bailēm pamats bija, jo Zviedrijas precedents ar izdotajiem leģionāriem³⁷ 1946. gada janvārī nebija aizmirsts. Tas arī bija viens no iemesliem, kādēļ trimdinieki iespējami ātri pieņēma mītnes zemes pilsonību, mītnes zemes pase bija sava veida drošības garants. Toties Vācija trimdiniekiem izsniedza „bezdzimtenes ārzemnieka”³⁸ pases, kas salīdzināmas ar Latvijas nepilsoņu pasēm, jo Vācijā pilsonību varēja iegūt tikai pēc īpašiem kritērijiem.

Bija vairāki gadījumi (ne tikai latviešu organizācijās), kad tika nozagti adrešu saraksti un kartotēkas.³⁹ Komitejas un padomju vēstniecību darbinieki ļoti interesējās par trimdinieku kontaktiem, Ā. Talča piemērs jau minēts iepriekš. Rezultātā šiem cilvēkiem tika piesūtīta *PaDz* un cita propaganda un aicinājums repatriēties.

Trimda *PaDz* neņēma īsti nopietni, pārāk klaja bija ierastā padomju propaganda,

²⁷ Zalkalns 2014, 159–160.

²⁸ Turpat, 161–162.

²⁹ Pirmais *PaDz* numurs iznāca 1955. gada 1. aprīlī.

³⁰ Laikraksts *Latvju Ziņas* iznāca no 1944. līdz 1955. gadam Zviedrijā, Stokholmā.

³¹ Zalkalns 2014, 163.

³² Turpat.

³³ Turpat, 164.

³⁴ Zalkalns 2014, 165.

³⁵ ASV, Lielbritānija, VFR u. c.

³⁶ Zalkalns 2014, 166.

³⁷ Pieejams: <http://www.historia.lv/biblioteka/skirk-lis/baltiesu-karaviru-izdosana-no-zviedrijas-psrs-1946gjanvari> (08.08.2017.).

³⁸ Heimatloser Ausländer (vācu val.).

³⁹ Zalkalns 2014, 166–167.

pieredzēta no pirmās padomju okupācijas. Trimdas izdevumu autori mēģināja atklāt un aprakstīt nepareizības *PaDz* rakstos un intervijās⁴⁰. Taču nepatiku sabiedrībā radīja apstākļi, ka čekas darbiniekiem bija attiecīgā cilvēka adrese un tie piesūtīja nevēlamu propagandu un aicinājumus. Saņēmējs jutās izsekots, šantāžēts. Nepatīkami bija arī, ka līdz ar Ā. Talča atgriešanos Rīgā *PaDz* aizvien biežāk komentēja trimdas organizāciju sēdes un pasākumus, uzbruka trimdas vadošajām personām, citēja fragmentus no trimdinieku privātās korespondences ar radiem un draugiem Padomju Latvijā, un tas radīja, ka čekas pagarinātā roka sekoja visam, kas notika trimdā.⁴¹

Trimdinieki vairākkārt lūdza savu mītnu zemju valdības, lai apstādina šādu propagandas uzbūvēšanu, taču institūcijas aizbildinājās, ka viņu valstī nepastāv cenzūra, lai atlasītu nevēlamos sūtījumus.⁴² Turklāt nosūtītāju adreses bieži bija fiktīvas, reizēm pat uzdodot cita trimdinieka adresi kā sūtītāju.

Trimdas vadība nevarēja vienoties, ko īsti darīt ar šo propagandu. Sākumā šķita, ka labākais veids ir sūtīt to atpakaļ, vēlāk, kad propagandas materiāli gan daudzuma, gan biežuma ziņā kļuva pārāk apjomīgi, vairums tos vienkārši meta miskastē.⁴³

Trimdas prese nelikās īpaši zinīs par *PaDz* repatriantu stāstiem. Ja tie tika komentēti, tad bieži ar ironiju un sekojot noteiktai stāstījuma shēmai: trimdinieks ir iekritis Komitejas slazdos un repatriējies spaidu kārtā; viņam ir piesolīta pilnvērtīga dzīve kopā ar ģimeni Padomju Latvijā; taču pēc padomju robežas šķērsošanas viņu apsūdz kādā izdomātā kriminālnoziedzumā (spiegošana, uzturēšanās ārzemēs, kalpošana ienaidniekam); trimdinieks tiek nosūtīts uz kādu vergu nometni, kur to sagaida droša nāve vai izsūtījums trimdā uz Sibīriju⁴⁴.

Kad komentēti konkrēti zināmi repatrianti, viņi dēvēti par garīgi vai fiziski neveseliem vai ar kādām citām novirzēm no sabiedrībā

pieņemtās normas⁴⁵. Taču neparasti liela uzmanība tika pievērsta Leona Reitera un viņa kundzes repatriācijai 1958. gadā⁴⁶. Viņu repatriācija trimdas sabiedrībai nebija pieņemama, tā tika nosodīta kā trimdas nodevība, klejoja baumas, ka viņi aizvesti ar varu⁴⁷.

Repatriācijas programmas iznākums un beigas

50. gadu beigās padomju varai Latvijā bija jāatzīst, ka visai apjomīgajai repatriācijas programmai, stratēģijai un propagandas kampaņai bija minimāla atdeve. Šādi trimdiniekus sasniegt nevarēja, tie darbojās tālāk savās organizācijās un kultūras jomās, tās pat nostiprinot globālā sadarbībā, un neticēja Padomju Latvijas solījumiem un aicinājumiem.

L. Zaļkalne analizē un mēģina atrast kopsaucējus, kādēļ šī milzīgā akcija bija tik neveiksmīga: no 125 000 latviešu trimdinieku atpakaļ aizbrauca apmēram 100⁴⁸.

Manuprāt, iemesli, kādēļ otrais repatriācijas vilnis neizdevās, ir izsakāmi dažos vārdos – trimdiniekiem vēl bija ļoti dzīva vēsturiskā atmiņa. Un šajā vēsturiskajā atmiņā ietilpa asiņainā Latvijas valsts neatkarības iegūšana, prieks un laime dzīvot un strādāt neatkarīgajā Latvijā, pirmās padomju okupācijas pieredze, piedzīvojot teroru, melus, divkosību, dzīves izpostīšanu, deportācijas – to nevarēja aizmirst, šī vēsturiskā atmiņa trimdiniekus padarīja imūnus pret Komitejas un *PaDz* stāstiem, solījumiem, draudiem un vilinājumiem. Trimdinieki tagad dzīvoja jaunās un vecās demokrātijās, un šī pieredze viņos nostiprināja sajūtu, ka Padomju Savienības valsts modelī viņi neparko negrib dzīvot, arī mīļotajā Latvijā ne.

Pārmaiņas propagandas stratēģijā – jeb tie paši vēži, tikai citā kultūrē

1958. gada 8. janvārī Padomju Savienības kompartijas CK izdeva dekrētu par jaunu propagandas stratēģiju, sākot ar to, ka 1958. gada maijā *PaDz* tika mainīts nosaukums uz

⁴⁰ Zalkalns 2014, 171–172.

⁴¹ Turpat, 172–173.

⁴² Turpat, 179.

⁴³ Turpat, 181–185.

⁴⁴ Turpat, 185–190.

⁴⁵ Zalkalns 2014, 189–190.

⁴⁶ Vairāk nekā 40 rakstu. Turpat, 191.

⁴⁷ Turpat, 190–192.

⁴⁸ Turpat, 193.

Dzimtenes Balss. Otrs solis bija, ka vairāk jāizmanto individuāli aicinājumi atgriezties nekā masu repatriācija, ka jāiesaista vietējā kultūras elite propagandas darbā, jāaicina latviešu trimdinieku kultūras un zinātnes personības apciemot Padomju Latviju un jāsūta Padomju Latvijas delegācijas draudzības vizītēs uz ārzemēm, jāizveido iniciatoru grupa Rīgā, kas nodarbotos ar repatriācijas un kultūras apmaiņas jautājumiem Austrumberlīnes Komitejas vietā⁴⁹.

Arī Berlīnē notika izmaiņas. 1959. gadā Komitejas nosaukums tika mainīts, tagad tā bija Komiteja repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs⁵⁰. Rīgā, kā VDK bija paredzējusi, 1961. gada maijā tika nodibināta Komitejas Latvijas nodaļa⁵¹. 1963. gadā Komitejas garais nosaukums tika nomainīts pret īsāku – Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (turpmāk – KKS). 1964. gada 10. septembrī to pārveidoja par sabiedrisku organizāciju ar nosaukumu Latvijas kultūras sakaru komiteja ar tautiešiem ārzemēs, bet tā saglabāja savu apslēpto darbību⁵².

Ar 1960. gadu tika uzsākta pilnīgi jauna stratēģija:

- atmaskot reakcionāras trimdas vadošās personas,
- paplašināt kontaktus ar progresīvām trimdas grupām,
- kompromitēt un iznīcināt trimdas nacionālās organizācijas un centrus.

1961. gadā repatriācijas kampaņa tika aptādīnāta un sākās kultūras sakaru veicināšana.

KKS uzsāk savu darbību (Evas Eglājas-Kristsones pētījums⁵³)

Ar KKS nodibināšanu sākas Evas Eglājas-Kristsones pētniecības lauks. Vienalga, kā šī Komiteja tika nosaukta⁵⁴, tās mērķis bija iznīcināt pretkomunistisko trimdu, šim nolūkam izmantojot Padomju Latvijas kultūras un zinātnes eliti. Tas bija ļoti viltīgs solis, jo, kā

E. Eglāja-Kristsones raksta, lai gan rakstnieki un dzejnieki Latvijā bija pakļauti dažādām ideoloģiskām vadlīnijām un politiskās kontroles iestādēm, tomēr rakstnieku un dzejnieku autoritāte tautā bija neapstrīdama. „Ar rakstnieku ietekmi varai bija jāērķinās, savukārt arī rakstniekiem bija jāērķinās ar varas iespējām ierobežot, pārtraukt vai aizliegt varai neērtāko rakstnieku darbus, pakļaut rakstniekus VDK manipulācijām. Atsevišķos gadījumos tika izmantota rakstnieku iebiedēšana ar represiju draudiem, piemēram, dzejnieka Knuta Skujenieka notiesāšana un ieslodzījums kā brīdinājums, ar ko visiem jāērķinās.”⁵⁵

Tātad, ja gribi sasniegt savu lasītāju bez konfliktiem ar varas orgāniem, pašcenzūra ir neizbēgama, ko E. Eglāja-Kristsones arī uzsver, citējot Zigmundu Skujiņu: „... man nenāk ne prātā slēpt, ka vienmēr esmu centies rakstīt savus darbus tā, lai tie „izietu cauri”, nokļūtu pie lasītājiem. Tas taču būtu idiots, ne galdnieks, kas taisītu, teiksim, skapjus, nerēķinoties ar priekšā stāvošo durvju plašumu un augstumu”⁵⁶.

Eglājas-Kristsones pētījuma metode un mērķis

E. Eglāja-Kristsones savam pētījumam izmanto pilnīgi citu zinātnisko metodi. Metodes centrā viņa liek divu pētnieku idejas: Frederika Džeimsona (*Frederic Jameson*)⁵⁷ situāciju vēsturi un Stīvena Grīnblata (*Stephen Greenblatt*)⁵⁸ jauno vēsturiskumu. Arī šis pētījums ir starpdisciplinārs, kur satek kopā vēsture, socioloģija, politoloģija, psiholoģija, sociālantropoloģija un literatūra, veidojot dzīvu literatūrzinātni, sasaistot pagātņi ar tagadni un tagadni ar pagātņi autores redzējumā. Tas nozīmē, ka, neņemot vērā pētījuma zinātniski distancēto neitralitāti, tajā manāma autores klātbūtne.

Par pētījuma mērķi E. Eglāja-Kristsones raksta: „... pētīt, raksturot un izvērtēt latviešu literātu ieinteresētību un centienus pārvarēt dzelzs priekšvara politiskos, ģeogrāfiskos un

⁴⁹ Zalkalns 2014, 104.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Turpat.

⁵² Turpat, 105.

⁵³ Eglāja-Kristsones 2013.

⁵⁴ Zalkalns 2014, 221.

⁵⁵ Eglāja-Kristsones 2013, 11.

⁵⁶ Turpat, 12.

⁵⁷ Turpat, 18.

⁵⁸ Turpat, 19.

psiholoģiskos šķēršļus Aukstā kara apstākļos, kā arī analizēt latviešu padomju un trimdas literātu sakaru lomu Aukstā kara iznākumā – PSRS sabrukumā un Latvijas valsts atjaunošanā⁵⁹.

Vienu apakšnodaļu viņa veltī Rietumu intelektuāļu strāvojumiem un interesei par kultūras norisēm Padomju Savienībā, kā arī tam, kā Padomju Savienība izmantoja kultūru savā miera politikā, un PSRS un ASV kultūras apmaiņas politikai, kur abas puses piedalījās diezgan divkosīgā spēlē.⁶⁰

KKS mērķi un darbība

Pēc neveiksmīgās repatriācijas programmas 1955.–1958. gadā pagāja vairāki gadi, kamēr KKS, vairākkārt transformējoties, 1964. gada 10. septembrī atrada pareizo nosaukumu – Latvijas kultūras sakaru komiteja ar tautiešiem ārzemēs – un darbības stratēģiju: trimdas izspiegošanu, šķelšanu un dezinformācijas izplatīšanu.⁶¹ Oficiāli tā skaitījās sabiedriska organizācija, taču īstenībā tā bija VDK filiāle, tās kandidāti tika rūpīgi vērtīti un atlasīti⁶². 1965. gadā nodibināja KKS Literatūras sekciju, kurā iesaistījās vai tika iesaistīti vairums latviešu literātu ar vārdu.

KKS darbības metodes raksturo „burkāns un pātaga” ar vienu vienīgu mērķi – garīgi iznīcināt trimdu. E. Eglāja-Kristsone raksta: „KKS pieeja lielā mērā saistāma ar vēlmi pierādīt, ka nav vienotas latviešu kultūras; ir viena kultūra trimdā, kas ir buržuāziska, nacionālistiska, ierobežota, novecojusi un neefektīva, un cita kultūra Padomju Latvijā, kas ir daudz labāka – sociālistiska un valsts atbalstīta.”⁶³ Šis KKS mērķis patiesībā nozīmē: deformēt vēsturisko atmiņu par latviešu kultūru. Stratēģija ir šāda, citējot 340 lappušu apjomīgās grāmatas autori: „Viena no KKS metodēm bija aprakstīt trimdas viesus kā spieģus un provokatorus.”⁶⁴ Tas, protams, neveicināja trimdas pārstāvju vēlmi sadarboties ar

KKS. Taču cita metode guva atsaucību trimdā, bet, cik zināms, bez KKS iecerētajām sekām: „Cita metode – draudzīgs iedrošinājums sadarboties ar KKS un kļūt par viesiem ar komitejas gādību, tādējādi gan nekavējoties kļūstot arī par objektu VDK vervēšanas interesēm.”⁶⁵

Nākamais citāts rāda, ka ikkatru sasaistīšanos ar KKS tā rūpīgi dokumentēja un izmantoja nākamajām darbībām: „Būtiska kultūras sakaru sastāvdaļa ir komunikācija, pirmkārt, korespondence. Kopš 60. gadu beigām KKS bija ļoti plašs sarakstes tīkls ar visām trimdas zemēm, par ko liecina RMM Krājumā esoša „Tēvzemes” kolekcija. KKS amatpersonas, cits paviršāk, cits intensīvāk un personiskāk, rakstījuši vēstules, to mērķis ir panākt vēlamo rezultātu – ietekmēt trimdinieku viedokli un rīcību. Katram sarakstes partnerim ir iekārtoja atsevišķa mape, dažkārt saglabājušās KKS priekšsēdētāja norādes vai komentāri uz aploksnēm, vēstulēm vai atsevišķām lapiņām.”⁶⁶

Balstoties uz KKS saņemtajām vēstulēm un abu pušu preses publikācijām, E. Eglāja-Kristsone secina: „Taču jau no iepriekš aprakstītajiem piemēriem galvenie trimdas un Latvijas latviešu saskarsmes vaibsti iezīmējas – diskusijas, provokatīvi jautājumi no trimdinieku puses, mēģinājumi ievērot pārstāvētā režīma rāmjus un saglabāt komitejas „draudzīguma politiku” no Latvijas pārstāvju puses. KKS iniciatīvas radīja sadursmes, kas robežojās ar „raganu medībām” trimdas sabiedrībā.”⁶⁷

Trimdas attieksme pret KKS

Autore trimdas situācijas rakstura iezīmes sadala divos blokos:

- 1) „polītisko cīnītāju tips, kas vairāk ticēja VDK varenībai un profesionalitātei, bet mazāk – padomju sistēmā radītas mākslas un kultūras spējai būt pārākai un ietekmīgākai par speciālistu manipulācijām ar sabiedrību”⁶⁸;
- 2) „„kultūras cilvēku” tips, kas uzskatīja, ka pastāv viena latviešu kultūra, kas ir augstāka par politiku un dzelzs priekškaru.

⁵⁹ Eglāja-Kristsone 2013, 21.

⁶⁰ Turpat, 22–34.

⁶¹ Zalkalns 2014, 105.

⁶² Eglāja-Kristsone 2013, 41–42.

⁶³ Turpat, 44.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ Eglāja-Kristsone 2013, 45.

⁶⁶ Turpat, 45–46.

⁶⁷ Turpat, 57.

⁶⁸ Turpat, 67.

Šā domāšanas tipa krasākie aizstāvji nepievērsa politikai uzmanību, vismaz ārēji, un atteicās redzēt politiskas manipulācijas. Lielākā daļa šā tipa kultūras cilvēku trimdā reāli apzinājās politikas un speciālistu klātbūtni kultūras sakaros, taču saredzēja dzimtenes rakstnieku un kultūras darbinieku vidū sabiedrotos vai vismaz ar atzīstamu radošo potenciālu un kvalitāti apveltītas personības.⁶⁹

Stingri antikomunistiskā nostāja trimdai bija vajadzīga kā ierocis cīņā par neatkarīgu Latviju. VDK viltīgais un mulšinošais gājiens ar sabiedriskas organizācijas nodibināšanu un kultūras kontaktiem, no vienas puses, un trimdas organizāciju darbības apsmiešana un to vadības apzūkšana *Dzimtenes Balsī*, kā arī pašas trimdas ievietošana fašistiski nacistiskā gultnē un trimdas spēju nonicināšana nest tālāk latviešu kultūru, piem., Andreja Upīša *Bezsaules noriets*⁷⁰, no otras puses, mulsināja un musināja trimdas sabiedrību – ar tādiem taču nevar sadarboties. Patiesu triecienu un ilggadīgas sekas sagādāja arī KKS paspārnē sarakstītā brošūra *Kas ir Daugavas Vanagi*⁷¹ (1963. gadā angļiski un vāciski), kas ar puspatiesībām un meliem nomelnoja gan latviešu leģionārus, gan Daugavas Vanagu organizāciju, un tā rezultātā vairākiem latviešiem bija jāiesaistās tiesu procesos, lai pierādītu savu nevainību.⁷²

⁶⁹ Eglāja-Kristsone 2013, 68.

⁷⁰ Upīts 1967.

⁷¹ Avotiņš et al. 1962. J. Dzirkalis ir Paula Ducmaņa pseidonīms, un Andrievs Ezergailis uzskata, ka P. Ducmanis sarakstījis visu brošūru.

⁷² Sk. arī Zaļkalne 2006: „Reiz pamats atzinīgi konstatēt, ka beidzot parādījusies grāmata, kas cenšas atspēkot Padomju Latvijā iespiestās brošūras *Kas ir Daugavas Vanagi?* (Rīgā: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962) melīgos apgalvojumus un glumās aplinkus puspatiesības par Daugavas Vanagu organizāciju un tās biedriem, par latviešu leģionu un, tālākā skatījumā, par Latviju un latviešiem kopumā. Tā ir vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa sarakstītā *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia. Daugavas Vanagi: Who Are They? – Revisited* (Rīgā: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, 2005. 215 lpp.)”

Apmaiņas pievienotā vērtība

E. Eglāja-Kristsone skata KKS darbību arī caur prizmu, ko viņa apzīmē kā „Apmaiņas pievienotā vērtība”.⁷³ Protams, Latvijas literāti, braucot KKS uzdevumā uz Rietumiem, nonāca divdabīgā situācijā. Līdztekus KKS oficiālajai nostājai viņiem bija acis un ausis vaļā uztvert to, kas nebija paredzēts KKS uzdevumā, un privātās sarunas deva vēl savu. Autore min vairākus piemērus, kur Latvijas literāti ieguvuši jaunas idejas no kolēģiem Rietumos.

Viens no interesantākajiem piemēriem ir par Jāņa Petera grāmatu *Raimonds Pauls. Vēstijas, vīzijas, dokumenti*, kurā J. Peters apraksta savus un R. Paula ceļojumus ASV un citur. Turpinājumā E. Eglāja-Kristsone: „... ar autora zināšanām par trimdas kultūru piesardzīgi tika iepazīstināts arī lasītājs Padomju Latvijā, no tās iegūdamas nacionālajai pašapziņai tīkamu informāciju par latviešu kultūras un zinātnes sasniegumiem trimdā. Arī grāmatā atrodams kompetentais, pozitīvais Latvijas brīvvalsts kultūras attēlojums pirms 1940. gada okupācijas ir vismaz daļēji saistāms ar uzturēšanās iespējām un atziņām, ko sniedza autora kontakti ar latviešu inteliģenci Rietumos. Grāmata tika ar panākumiem izdota krievu valodā, un tās lasītāji [...] lasīja par to, ka latviešiem ir prominēnta un cienījama emigrācija ar sasniegumiem Rietumu zinātnē...”⁷⁴. Toties ukraiņu valodas tulkojumu apturēja cenzūra, jo J. Peters grāmatā nebija ievērojis principu par vienu kultūru Padomju Latvijā un citu Rietumu trimdā. Ukraiņu valodā grāmata iznāca 2005. gadā.⁷⁵

Pārlasot Andreja Upīša grāmatu *Bezsaules noriets*⁷⁶ (4000 eks.) KKS kontekstā un sijājot tekstu caur „pievienotās vērtības režģi”, jāteic, ka, neņemot vērā A. Upīša bezgaumīgo lamāšanos un atkārošanos, Padomju Latvijas lasītājiem (KKS literātiem vai tiem pietuvinātiem kolēģiem, draugiem) tur ir (gribēta vai negribēta) vērtīga informācija. Latvijas literāti taču prata lasīt starp rindinām, un, ja A. Upīts

⁷³ Eglāja-Kristsone 2013, 82.

⁷⁴ Turpat, 84.

⁷⁵ Turpat, 84–85.

⁷⁶ Upīts 1967.

tā ārdās un visu redz tikai caur vienu prizmu, tad taču tur ir kaut kas interesants. Tiem izvirtuļiem un deģenerātiem trimdā ir izdevniecības, ir žurnāli, prese, pat enciklopēdiju viņi izdod. Lasāmi pirmskara latviešu literātu vārdi – Arveds Švābe, Alfreds Dziļums, Anšlavs Eglītis, Valdemārs Kārklīšs, Jānis Rudzītis u. c. – tād latviešu kultūra dzīvo tālāk trimdā. Rodas jautājums, vai A. Upīts patiešām domāja to, ko viņš rakstīja: tas bija naida pilns vulkāna izvirdums pār trimdu un tās centieniem saglabāt latviešu kultūru. Vai arī tie bija mesli „orgāniem” un mājiens kolēģiem lasīt starp rindām. Ko viņš vairs varēja zaudēt 90 gadu vecumā.

Kultūras sakaru divdabīgums

Uz katru, kas sadarbojās ar KKS – Rietumos, tāpat kā Padomju Latvijā, – krita kolaboracionisma ēna. Taču vēlme sazināties ar kolēģiem Latvijā un tos satikt Rietumos daudziem bija svarīgāka nekā trimdas nosodījums. Latvijas literātiem bija izvēle – ar KKS svētību braukt uz Rietumiem vai nebraukt nemaz. Šo trimdas sabiedrības un KKS iesaistīto literātu divdabīgumu, manuprāt, ļoti labi raksturo E. Eglājas-Kristsones izmeklētais citāts no vēstules, ko Guntis Zariņš raksta Ināram Brēdriham⁷⁷: „Man liekas, ka mēs nekādā gadījumā nedrīkstam aizmirst vienu lietu: ja beigs eksistēt mūsu labā spārna prese un totalitārie uzskati, tad nebūs vajadzīgi „kultūras sakari”, un līdz ar to vienīgais logs, ko krievi atvēruši, – būs aizsists. Tev rakstu tik atklāti, jo ceru (daļēji zinu), ka Tu manus izteicienus nedarīsi zināmus plašām aprindām .. Manī nav rūgtuma [...] pret tiem, kuri man uzbrūk, jo bez šiem uzbrukumiem nebūtu iespējas Latvijā brīvi kustēties.”⁷⁸

Pavisam slepenā Svešuma Balss

Bez jau pieminētā pamfleta *Kas ir Daugavas Vanagi*, VDK ar *Dzimtenes Balss* un KKS darbinieku palīdzību izdeva vairākus laikrakstus, brošūras un žurnālus ar dezinformējošu

saturu. Tie, tāpat kā *PaDz*, nebija pieejami Latvijas lasītājiem, tāpat kā *PaDz* pēctece *Dzimtenes Balss* līdz 1965. gadam. Sākot ar 1965. gadu, laikrakstu *Dzimtenes Balss* varēja nopirkt arī Latvijā, taču trimdas latvieši kopā ar *Dzimtenes Balso* saņēma pielikumu *Svešuma Balss*, kas nebija pieejams Latvijā. Šim izdevumam ir vērts pievērst īpašu uzmanību, vēl jo īpaši tādēļ, ka tas nav atrodams Nacionālās bibliotēkas periodikas fondā.

Pirmā *Svešuma Balss* numura anonīmajā ievadā teikts, ka šis pielikums izveidots kā „auglīgas sadarbības rezultāts”, ka tā redaktori un līdzstrādnieki dzīvo dažādās Rietumu valstīs, ka tas pilnībā sagatavots Rietumos, bet iespiests Latvijā. Tālāk tiek ziņots, ka starp laikraksta sastādītājiem un līdzstrādniekiem vidutāja lomu pilda KKS literatūras sekcija Ojāra Vācieša vadībā.⁷⁹

Pirmie *Svešuma Balss* numuri ir pilni ar jūsmīgām vēstulēm no visas pasaules, kur apmetušies latvieši, rakstītāju vārdi nepazīstami. E. Eglāja-Kristsons raksta: „Te vietā piebilst, ka vēstuļu autoru šifrēšana izrādījies visnotaļ neauglīga nodarbe, jo paši rakstītāji jau labi sen kā aizmirsuši savus daudzos pseidonīmus.”⁸⁰

O. Vācieša, kā arī citu redaktoru, piem., Ilgoņa Bērsona⁸¹, Z. Skujiņa⁸², loma ir fiktīva, tālāk citēju autori: „Ojāra Vācieša reālais darba lauks un iesaistības pakāpe „Svešuma Balss” tapšanā nav noskaidrota, vien izteiktas versijas, gan I. Lešinska, gan J. Anerauda apstiprinātas, ka šim laikrakstam bijis nepieciešams vien O. Vācieša kā pazīstamas personības vārds. Līdzīgi varētu būt arī ar pārējiem „redaktoriem”, ko apliecina arī „Dzimtenes Balss” un „Svešuma Balss” žurnālista (informants vēlējies palikt anonīms) sniegtā informācija, ka pielikums tika gatavots ļoti šaurā lokā, no rakstītājiem tika saņemti pasūtījumraksti, avīzes maketu un gatavo numuru visbiežāk rakstu autoriem nerādīja un tas nebija pieejams. Kā galvenais „Svešuma Balss”

⁷⁹ Eglāja-Kristsons 2013, 100–101.

⁸⁰ Turpat, 101.

⁸¹ Turpat, 103.

⁸² Turpat, 110.

sastādītājs un kūrētājs visbiežāk minēts KKS darbinieks, arī rakstnieks Jānis Anerauds.⁸³

Lai gan laikraksta lappuses galvenokārt piepilda autori, kas slēpjas aiz ļoti tautiskiem pseidonīmiem (Mārtiņš Dzilna, Atis Kurzemnieks, Mintauts Salenieks⁸⁴ u. c.), tajā tiek publicēti arī trimdas rakstnieki, kuru darbi atlasīti pēc noteiktiem kritērijiem, tēmām, taču: „Tikai dažu nosaukto autoru darbi publicēti [...] pēc pašu autoru vēlēšanās...”⁸⁵ „Par vairākumu autoru ir skaidrs, ka viņu darbu publicēšana „Svešuma Balsī” ir patvaļīga, nesaskaņota. Lielākoties ir iespējams izsekot pat publicēšanas ceļam, piemēram, [...] pārņemta no žurnāla „Jaunā Gaita”...”⁸⁶

Trimdas literatūras pieejamība un publiskais tēls Latvijā

Grāmatā aplūkots arī „trimdas literatūras publiskais tēls Latvijā”. Šī apceres daļa rāda, ka kompetence spriest bija un to arī darīja šaurā lokā tikai KKS aprindās. Pirmkārt, viņiem šī literatūra un trimdas prese bija pieejama, kamēr pārējos Latvijas adresātus reti sasniedza trimdas literatūras sūtījumi. Tie nonāca VDK orgānos ar to filiālēm, specfondos vai tika iznīcināti. Trimdas literatūra tiek apspriesta vienīgi pielikumā *Svešuma Balss*, taču šie spriedumi un komentāri nebija pieejami Latvijas iedzīvotājiem⁸⁷. Tie nedaudznie norādījumi uz trimdas literatūru, kas parādījās Padomju Latvijas presē, izcēlās ar nievājošu attieksmi, ka tā ir „diletantiska”, „ko nav vērts pat publicēt”, „vāja, melīga, iznīkstoša”⁸⁸ utt.

Autore analizē, kādas bija diskusijas par trimdas literatūras pieejamību Latvijas interesentiem. Piem., 50. gadu beigās, atkušņa un kultūras ministra Voldemāra Kalpiņa laikā, žurnālā *Zvaigzne* parādījās daži fragmenti no Anšlava Eglīša krājuma *Neierastā Amerika*, bet tūdaļ pārtrūka. Iemesls ir teksta interpretācijas pretrunīgums. Vieni A. Eglīša tekstus

uzlūkoja par tādiem, kas rāda, ka Amerika nav nekāda paradīze, pēc kuras ilgoties, otri tekstos saskatīja amerikāņu dzīvesveida propagandu⁸⁹.

Interesants trimdas literatūras recepcijas piemērs ir A. Upīts un mana hipotēze, kas jau aplūkota iepriekš. Viņam pavisam legāli bija pieejams plašs trimdas literatūras klāsts⁹⁰, arī A. Eglīša romāns *Ilze* (1959). A. Upīts savu trimdas literatūras epopeju *Bezsaules noriets* nobeidz ar dusmu izvirdumu pār Anšlavu Eglīti un šo romānu: „... gluži lubenieciskā veidā iztēlotas dīpīša mātes elles mokas mūsu tagadējā Rīgā un satiecības ar tās vadītājam iestādēm. It neko Anšlavs nezina un negrib zināt par šejienes iekārtu, cilvēkiem un to patieso dzīvi. Kādēļ viņam tas vajadzīgs, ja Daugavas Vanagu avīzes četrpadsmit piecpadsmit gadu laikā visu vajadzīgo kārtām apgaismojušas. No turienes Anšlavs paņem to pretīgāko, kas vajadzīgs „brīvās pasaules” letiņu dzimtenes un Rīgas izzīņai „okupācijas jūgā”. Katru godu un kaunu pazaudējis, viņš pūlas sev pašam iegalvot un ar darvotu otu izmācīt visu to smieklīgi glupjāko un tāpēc nekrietnāko par badā mirstošo, čekistu apsēsto, kanibāliskās iekārtas pārvaldīto Rīgu un Latviju.”⁹¹

Šis noslēgums ir īpaši interesants tādēļ, ka romāns *Ilze* nav nekāds parasts dēku romāns, bet balstās uz A. Eglīša sievasmātes stāstīto. Viņa bija viena no tām nedaudzajām māmuļām, kuru Ņ. Hruščova atkušņa laikā izlaida uz Rietumiem. Viņas un vēl vienas Kalifornijas latviešu ģimenes Rīgas māmuļa bija A. Eglīša romāna avots, tātad autentisks.

Sešdesmitajos gados notiek arī diskusiju sarakste starp literatūrzinātnieku Rolfu Ekmani (ASV) un KKS darbinieku Leonīdu Rimjanu. R. Ekmanis ir provokatīvs un ierosina Latvijā publicēt trimdas jauno literatūru, atgādinot, ka trimdas presē ik pa laikam tiek publicēti Latvijā rakstītie literārie darbi. Viņš arī pārmet to, ka Rietumos var lasīt visu, kas publicēts Padomju Savienībā un Latvijā, taču Latvijā nav pieejama Rietumu prese un literatūra.⁹²

⁸³ Eglāja-Kristsone 2013, 103.

⁸⁴ Šo pseidonīmu lietojis Imants Lešinskis. Turpat, 110.

⁸⁵ Turpat, 105.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat, 114.

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ Eglāja-Kristsone 2013, 117–119.

⁹⁰ Turpat, 124.

⁹¹ Upīts 1967, 226.

⁹² Eglāja-Kristsone 2013, 126–128.

Padomju Latvijas literatūra trimdā

Padomju Latvijas literatūras recepcija trimdā ir skatāma ļoti plašā diapazonā, sākot ar tiem, kas uzskatīja, ka ikkatrs Latvijā drukātais vārds ir politiski piesārņots, un beidzot ar tiem, „kas paredz sadarbību un kontaktus ar dzimtenes rakstniekiem, māksliniekiem, kuri nebija disidenti, bet kuriem bija autoritāte tautā”⁹³. Gunars Grava *alias* Gunars Andrejs Irbe, kura teiktajam cauri spīd racionāla sociologa domāšana, nevis politizēts nacionālisms, formulē: „Latviešu dzejas nākotnes cerības nevar balstīties vienīgi emigrācijā, kaut arī pēdējai uzlikti savi pienākumi un iespējas. Gluži vienkārši – tas tā nevar būt tāpēc, ka latviešu tautas vairākums un arī latviešu jaunās paaudzes vairākums ir šodien Latvijā – un vienmēr ir lielāka varbūtība, ka lielākā daļa dos arī lielāko izlasi.”⁹⁴

Turpinājumā vēl daži citāti, kas raksturo sadarbības nostāju viņpus un šaipus dzelzs priekšvara. Piem., Ivars Ivaskis domā, ka jāsaprot – dzīve nav apstājusies, bet gājusi uz priekšu pēckara Baltijā: „Šeit nav runa par koeksistences politikas ieteikšanu, bet gan par veselīga saprāta atziņām.”⁹⁵ Gunars Irbe pēta rakstniekiem izvirzītos uzdevumus padomju sistēmā, izmantojot laikrakstu *Literatūra un Māksla*, un nonāk pie statistiski pamatotas atziņas, ka galvenais uzdevums ir „cīnīties par [...] galīgu komunisma (socialisma) uzvaru”⁹⁶, un kā pēdējais (divdesmitais) uzdevums izkristalizējies „konkurēt ar labāko pasaules literatūru”⁹⁷. Un vēlreiz R. Ekmanis: „Esmu viens no tiem, kas aizstāv garīgās koeksistences uzturēšanu starp visiem latviešiem, lai arī kur tie neatrastos. Protams, tai jābūt īstai, neviltotai koeksistencei un ne tik vienpusīgai, kā tas tiek bazunēts „Dzimtenes Balsī””⁹⁸. Toties L. Rimjans kādā vēstulē R. Ekmanim raksta, ka „ideoloģiskos jautājumos kompromisu nav un nebūs”⁹⁹.

⁹³ Eglāja-Kristsone 2013, 134.

⁹⁴ Turpat, 136.

⁹⁵ Turpat, 139.

⁹⁶ Turpat, 139–140.

⁹⁷ Turpat, 140.

⁹⁸ Turpat.

⁹⁹ Turpat, 141.

Padomju Latvijas literatūra diezgan plašos apmēros nonāca Rietumos ar radinieku vai draugu sūtījumiem vai ar KKS starpniecību. Latvijas literatūru darbi tika arī regulāri pārpublicēti trimdas preses izdevumos, un apgāds *Tilts* ASV izdeva daudzus Latvijas prozas autoru darbus, sākot ar 1969. gadu.¹⁰⁰

Padomju Latvijas literatūru vērtējumus trimdas presē E. Eglāja-Kristsone trāpīgi un kodolīgi apkopo trīs grupās: „(1) tie, kas savas apceres rakstīja, ievērodami politisko realitāti; (2) tie, kas literatūru vienādoja ar ideoloģiju, nemēģinādami skatīt mākslinieciskās kvalitātes; (3) tie, kas pat šķietami politizētajā spēja saskatīt būtisko, patiešām iekonturēja Latvijas dzejniekus reālajā laikā un dažkārt pat saistīja ar Rietumu dzejas pieredzi.”¹⁰¹

Cilvēkstāsti

Trešo daļu no grāmatas, vairāk nekā 100 lappuses, aizņem nodaļa *Cilvēkstāsti*, tātad pašu „dzelzsgriezēju” teiktais, ko autore raksturo šādi: „Cilvēkstāsti veido individuālās un kolektīvās sociālās atmiņas slāni, kas tiek asociēti ar trimdas un Latvijas latviešu saskarsmes problemātiku un KKS lomas izvērtējumu.”¹⁰² Šai grāmatas daļai E. Eglāja-Kristsone izmantojusi KKS dokumentus un citur saglabātas vēstules un piezīmes, kā arī KKS izdevumu un trimdas presē sniegtos aprakstus un intervijas. Īpaši jāuzsver trimdas žurnāls *Jaunā Gaita*, kur atrodamas apjomīgas intervijas ar daudziem šajā nodaļā pieminētajiem literātiem.

Pētījums vairākkārt uzsver KKS patieso mērķi – iznīcināt pretkomunistisko trimdu, izmantojot dažādas viltīgas stratēģijas. Ļoti daudziem trimdiniekiem bija svarīgi fiziski apmeklēt Latviju un Latvijas latviešus, rakstniekiem vēl klāt nāca vēlme satikt amata brāļus un māsas un varbūt pat publicēties Latvijā. Bez kontakta ar padomju iestādēm nevarēja tikt pat pie vīzas. Jautājums ir, cik tuvos kontaktos rakstnieks gribēja iesaistīties ar VDK pagarināto roku – KKS – un tai piesaisīto kultūras eliti. Autores atlasītie trimdas rakstnieku piemēri pārstāv visas pakāpes. Visus vieno

¹⁰⁰ Eglāja-Kristsone 2013, 143.

¹⁰¹ Turpat, 146.

¹⁰² Turpat, 162.

interese par literāro dzīvi Latvijā un vēlme nešķirt trimdas un Padomju Latvijas literatūru.

Tā kā trimdas un Padomju Latvijas attiecībās, manuprāt, svarīga loma ir vēsturiskajai atmiņai, esmu atļāvusies aplūkot E. Eglājas-Kristsones atlasītos kultūras darbiniekus, tos sadalot noteiktās vecuma grupās.

Pirmajā vecuma grupā ietilpst trimdinieki Mārtiņš Zīverts (1903–1999), Valentīns Pelēcis (1908–1999) un Velta Toma (1912–1999) un no Padomju Latvijas puses Arvīds Grigulis (1906–1989). Šajā grupā visi dzimuši pirms Pirmā pasaules kara, piedzīvojuši Latvijas neatkarības iegūšanu un pirmo neatkarību, visas trīs okupācijas, kur viņiem ceļi šķīrās. Visi, atskaitot A. Griguli, piedzīvojuši arī Latvijas neatkarības atgūšanu. Visi četri publicējušies jau starpkaru posmā.

Rakstnieki/dzejnieki visumā ir diezgan lieli egocentriķi, grib savus darbus publicēt un uz publicēto darbu kritiku reaģē jūtīgi, lai neteiktu – klīriģi. 1973. gadā žurnāla *Jaunā Gaita* intervijā uz jautājumu, kādas iespējas ir teātrim trimdā, Mārtiņš Zīverts atbild: „Nav nekādu. Teātris ir trīsvienība: ansamblis, skatuve un pietiekami liela publika. Trimdā neviena no šiem faktoriem mums nav. Sporādiskas izrādes, kaut arī dažreiz diezgan labas, vēl nav teātris.”¹⁰³

Tajā pašā intervijā M. Zīvertam tiek jautāts: „Vēl viens jautājums, kas pēdējos gados visvairāk diskutēts: Vai vēlams latviešu trimdas māksliniekiem apmeklēt Latviju?” Uz ko viņš atbild: „Domāju, ka ne tikai mākslas darbiniekiem, bet katram latvietim, kas jūt iekšēju vajadzību apmeklēt dzimto zemi, tas noteikti jādara. Ir tikai jautājums, kā to darīt. Ja kaut uz īsāku laiku atgriežamies savās vecajās mājās, tur jāieiet tieši pa durvīm, nevis jālūko ielīst pa kādu pakaļpuses lodziņu. Diemžēl daudziem šis pazemojošais ceļš liecas pieņemams. Tas ir tā sauktās „kultūras sakaru biedrības” ceļš. [...] Latvijā var iebruks katrs, kas nokārtojis formalitātes – ar „sakaru biedrību” nekādos sakaros nav jāstājas. Un to arī nevienam nevajadzētu darīt, kamēr šī biedrība nebūs atzinusi, ka cīnisms ar godīgu sadarbību nav savienojams.”¹⁰⁴

M. Zīverta nostāja ir ļoti skaidra. E. Eglāja-Kristsonē apraksta arī, kā M. Zīvertu, tāpat kā Jāni Jaunsudrabiņu, vervēja repatriēties, no kā viņš atteicās¹⁰⁵. Toties Velta Toma izmantoja visu KKS plašo piedāvājumu, ceļa apmaksu, brīvu uzturēšanos Latvijā, sarīkojumus, dažādas privilēģijas un publicēšanās iespējas.¹⁰⁶ Taču nedomāju, ka KKS izdevās viņu savervēt kā ziņotāju. 1970. gada žurnāla *Jaunā Gaita* intervijā uz jautājumu „Vai rakstnieks, kas dod atļauju publicēt savus darbus Latvijā, var sevi vēl uzskatīt par trimdinieku?”, V. Toma atbild: „Vai es drīkstu jautāt pretim: vai rakstnieks, kas aizliedz publicēt savus darbus Latvijā, drīkst sevi saukt par latvieti? [...] Es esmu bēgļe, ne emigrante ..”¹⁰⁷

V. Pelēcis cītīgi sarakstījās ar KKS darbiniekiem J. Aneraudu un O. Vācieti. V. Pelēcis atbalsta Latvijas apmeklētājus, bet pats nesteidzas ar braukšanu.¹⁰⁸ E. Eglāja-Kristsonē raksta: „Tātad V. Pelēcis labi saprot, ka sakari ir propagandas daļa, tomēr grib sekot literārajiem procesiem Latvijā un izjūt pieaugošu vēlmi paviesoties dzimtajā Alūksnes pusē.”¹⁰⁹ 1970. gadā V. Pelēcis beidzot apmeklēja Latviju par saviem līdzekļiem un atgriezās ar rūgtumu sirdī, ka nav drīkstējis apmeklēt Alūksnes pusi.¹¹⁰

A. Griguļa brauciens uz Rietumiem 1971. gadā nekāds šedevrs nebija. Lasot šo grāmatas sadaļu, ik brīdī rodas jautājums, ko līdi tajā trimdā?! Daži citāti no šīs sadaļas – A. Griguļa atbildes uz trimdinieku jautājumiem: „Es esmu tikai atvaļinājumā ar tūristu grupu. Grupā bija viena vieta rezervēta Latvijai. [...] Manā grāmatā „Kad vējš un lietus sitas logā” viss balstīts uz dokumentiem un liecībām. [...] Tas nav tiesa, ka Monikas Zariņas grāmatu nevarēja Rīgā nopirkt. Es pats viņu nopirku. [...] Nezinu nevienu no turienes, kurš nevarētu braukt uz ārzemēm ciemā. Atļaujas piešķir visiem .. Domāt var visu, un runāt arī var visu. Nē, Ļeņinu kritizēt nevar. Jā,

¹⁰⁵ Eglāja-Kristsonē 2013, 223.

¹⁰⁶ Turpat, 199–220.

¹⁰⁷ Turpat, 202; *Jaunā Gaita* (1970), 78.

¹⁰⁸ Eglāja-Kristsonē 2013, 234–235.

¹⁰⁹ Turpat, 236.

¹¹⁰ Turpat, 236–237.

¹⁰³ *Jaunā Gaita* (1973), 95.

¹⁰⁴ Turpat.

Staļinu var ..”¹¹¹ Un izvilkumi no kādas runas: „Latviešu emigrantu vidū ir daudz talantīgu cilvēku, bet daudzi nepieņem Padomju Latviju tādu, kāda tā mums ir šodien. Es domāju, ka mums vajadzētu mēģināt viņus pārliecināt. [...] Kas grib būt ar mums kopā līdz galam, – tikai ar tiem mums var būt pa ceļam.”¹¹²

Pārējos cilvēkstāstu pārstāvjus gribu sadalīt „leģionāru paaudzē” un tajos, kas karu un trešo okupāciju piedzīvojuši kā bērni. Pirmos raksturo tas, ka karš un okupācijas izpostīja viņu dzīves sapņus, viņus iemetot pilnīgi jaunā, svešā vidē, savukārt otrās grupas pārstāvju vēsturisko atmiņu veido bērnības atmiņas un apkārtējās vides atmiņas.

Pie pirmās grupas pieder Guntis Zariņš (1926–1965), Valdis Krāslavietis (1920–1994), Gunārs Saliņš (1924–2002) un Jānis Anerauds (1924–2010), pie otrās grupas: Monika Zariņa (1932–2008), Ivars Lindbergs (1932–2008), Olafs Stumbrs (1931–1996), Imants Ziedonis (1933–2013), Māris Čaklais (1940–2003) un Jānis Peters (1939).

Stāsts par Moniku un Gunti Zariņu no Anglijas, diemžēl ar traģiskām beigām, iezīmēja divdabīgo kontaktu izveidi starp trimdas un Padomju Latvijas kultūras darbiniekiem. Viņu stāsts bija savā veidā simptomātisks tās paaudzes trimdas rakstniekiem, kuras dzīvi bija izsītis no sliedēm karš, bēgļu gaitas un sociālās un kulturālās īpatnības mītnes zemē.

M. Zariņa dzimusi 1932. gadā, atstāja Latviju 1944. gadā, tātad 12 gadu vecumā, dzīvoja Vācijas bēgļu nometnēs līdz 1949. gadam, kad pārcēlās uz Lielbritāniju. G. Zariņš dzimis 1926. gadā, bijis leģionā, amerikāņu gūstā, pirms nonāca Lielbritānijā 1952. gadā.

G. Zariņš rakstīja prozu, iesaistījās trimdas presē, M. Zariņa rakstīja dzeju un arī iesaistījās trimdas dzejnieku aprindās. Guntis bija radošs fantasts, depresīvs. Abiem latvietība vai drīzāk latviskā identitāte ir eksistenciāls jautājums, dzīvojot Lielbritānijā. Guntim klāt nāk vēl kara piedzīvojumi. Trimdā etablētu rakstnieku un rakstītāju ar vārdu no Latvijas laikiem bija papildam, Monikas un Gunta Zariņu paaudzei sava vieta un vārds trimdas kultūras dzīvē bija smagi jāizcīna, jo īpaši, ja viņu

radītie gara darbi nāca ar jaunām idejām un formām. M. Zariņa, kā daudzi citi trimdinieki, pārdzīvoja, ka viņas dēli vispār netic Latvijas eksistencei un, iekļaujoties angļu skolā, vairs negrib runāt latviski.

Uz šī fona KKS piedāvājums apmeklēt Latviju uz KKS rēķina nāk kā Dieva dāvana. M. Zariņa 1964. gadā pieņēma piedāvājumu pavadīt abus dēlus uz brīvdienu nometni Latvijā un pašai iepazīties ar Padomju Latvijas kultūras dzīvi. Monikai tas bija liels emocionāls piedzīvojums, taču, kā izskan intervijā ar Gunaru Irbi¹¹³, viņai nebija ilūzijas par brīvību Padomju Latvijā Rietumu izpratnē.

G. Zariņš ar KKS svētību Latviju apmeklēja 1965. gadā. Viņam bija grandiozi plāni¹¹⁴, kā veidot literāru sadarbību starp trimdas un Padomju Latvijas literātiem. Par savu rakstnieka lomu¹¹⁵ viņš vairākkārt uzsver, ka tā ir apolītiska. Manuprāt, vislabāk G. Zariņa nostāju var raksturot tā, ka viņš KKS, t. i., kultūras sakarus, uztvēra naivi burtiski – kultūras sakari nozīmē kultūras sakarus, bez politiskiem kontekstiem un stratēģijām. Ka tā tas nav, viņam bija liela vilšanās. Vai nu šī vilšanās, vai G. Zariņa depresīvais un nenosvērtais raksturs vai kas cits bija par iemeslu tam, ka 1965. gada septembrī viņš izdarīja pašnāvību.

Arī pārējie nodaļā aplūkoto rakstnieki meklēja sev garīgo mājvietu ar KKS palīdzību vai bez tās. Pie „leģionāru paaudzes” pieskaitāms arī J. Anerauds.¹¹⁶ I. Lešinskis viņam neveltī īpaši glaimojošus vārdus, taču trimdinieku acīs viņš bijis laipns un izpalīdzīgs un uzturējis ļoti plašu korespondenci ar daudzām trimdas slavenībām.¹¹⁷

E. Eglājas-Kristones atlasītie M. Zariņas paaudzes Latvijas dzejnieki – I. Ziedonis, J. Peters un M. Čaklais – KKS bija noderīgi tādēļ, ka viņi ir labi dzejnieki, kuri arī trimdiniekiem šķiet atraktīvi un būtu piemēroti

¹¹³ Pieejams: http://jaunagaita.net/jg51/JG51_G&M-Zarins.htm#INTERVIJA (08.08.2017.).

¹¹⁴ Eglāja-Kristone 2013, 179–191.

¹¹⁵ Zariņš 1965.

¹¹⁶ Sk. tuvāku informāciju par J. Aneraudu I. Lešinska grāmatas *Kalpības gadi* 26. nodaļā „Mīlais Jānis” (Anerauds). Pieejams: <http://tencinसारunas.wordpress.com?2010/04/20/imants-lesinskis-kalpibas-gadi> (25.03.2017.).

¹¹⁷ Eglāja-Kristone 2013, 250–260.

¹¹¹ Eglāja-Kristone 2013, 247.

¹¹² Turpat, 249.

trimdinieku „smadzeņu mazgāšanai”. Taču visi trīs visupirms pārvaldīja dzejas divdabību vismalkākajā līmenī, visi trīs piederēja pie citas, pašapzinīgākas paaudzes, un viņu darbība KKS patiesībā izveidojās par īstu „dzelzsgriešanu”.

Noslēgums

Tagad, kad Latvija atkal ir neatkarīga vairāk nekā 25 gadus, kad eiropieši, ieskaitot latviešus, brīvi pārvietojas visā pasaulē, lasa, raksta, klausās, skatās, ko grib, ir varbūt grūti iedomāties, ko latvietība nozīmēja aukstā kara laika trimdiniekam. Katrai prievītei un pastalai bija dziļa emocionāla simbolika, latviska identitāte. Tādēļ Latvija bija magnēts, kas pievilka, neņemot vērā politiskos uzskatus. Ko nozīmēja trimda Latvijas latviešiem, kuri, pēc A. Griguļa domām, drīkstēja braukt, kur grib, teikt un domāt, ko grib, tikai Ļeņinu kritizēt nedrīkst?

Nenoliedzami, kultūras sakariem bija dzelzsgriezēju efekts, jo 2017. gadā mēs katru latviešu literatūras puzzles gabaliņu, vienalga, kur un kad tas uzrakstīts, varam ielikt savā vietā **latviešu literatūras** puzzle.

Noslēdzot šo rakstu, jāpaskaidro, ka tas nav domāts kā recenzija. Šajā rakstā vēlējos iepazīstināt lasītājus ar diviem ļoti nozīmīgiem pētījumiem par mūsu neseno vēsturi un varbūt ierosināt kādam jaunam pētniekam pievērsties

šeit aizskartām pētniecības tēmām. Gribu vēlreiz pievērst lasītāja uzmanību abu pētījumu fokusam – kā darbojas valsts orgānu sistemātiskas faktu sagrozīšanas mehānismi, kas ir smagi un iznīcinoši ieroči karā ar Rietumu un demokrātijas vērtībām.

Tā kā pirmā raksta daļa bija veltīta repatriācijai, postnoslēgumā arī par repatriāciju – šoreiz dzīves ironijas kontekstā. Viens otrs no trimdas rakstniekiem nopietni pārdomāja repatriācijas jautājumu, tā arī V. Toma 70. gados. Šeit daži izvilkumi no E. Eglājas-Kristsones atlasītās J. Anerauda atbildes vēstules V. Tomai par repatriācijas iespējām: „Un tagad par Tavu sapni, par Tavu sāpi, par ceļu atpakaļ uz mājām. Mīļā Velta, ja Tu zinātu, kā es Tevi saprotu, Tavu vēlēšanos, Tavu interesi – būt atkal mājās, savā zemē, savas tautas vidū. [...] Ko lai es Tev saku? Mēs jau par to runājām, kad Tu biji Rīgā. Ja vēl tūlīt pirmajos pēckara gados tas bija tik viegli izdarāms, tad tagad – tā ir nepārtraukta problēmu virkne. [...] Veltiņ, pavisam godīgi un atklāti – atbraukt viesos un pastāvīgi dzīvot – ir divas dažādas lietas. [...] Kad Tu atbrauc ciemos, katrs cenšas Tev veltīt uzmanību un Tavā labā kaut ko paveikt. Bet, kad Tu dzīvosi šeit, kur visi, kur katram ir sava rūpe, sava raize, savs darbs, savas bēdas un prieki, tad, ja tā varētu sacīt – arī Tu būsi līdzīga starp līdzīgiem ..”¹¹⁸

¹¹⁸ Eglāja-Kristsons 2013, 207–209.

VĒRES

- Avotiņš, E.; Dzirkalis, J.; Pētersons, V. (1962) *Kas ir Daugavas Vanagi*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Eglāja-Kristsons, E. (2013) *Dzelzsgriezēji: Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Upīts, A. (1967) *Bezsaules noriets*. Rīga : Liesma.
- Zalkāns, L. (2014) *Back to Motherland: Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm Studies in Baltic Languages, 8. Stockholm : Stockholm University.
- Zaļkalne, L. (2006) Ezerģailis un VDK dezinformācija. *Jaunā Gaita*, 245. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg245/JG245_Zalkalne.htm (08.08.2017.)
- Zariņš, G. (1965) Kādēļ es rakstu. *Jaunā Gaita*, 51. Pieejams: <http://jaunagaita.net/jg51/index.html> (08.08.2017.).

Summary

Aija Priedīte

The Past Reflecting on the Present or the Present Reflecting on the Past. My Contemporary View

This article should be regarded as a communication link between two, for the Latvian identity, very important research papers and their readers – Lilita Zalkalns' *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Ēmigrés 1955–1958* and Eva Eglāja-Kristsons's *The Iron Cutters: The Contacts between the Soviet Latvian and the Western Exile Writers*. The first paper focuses on the second Soviet repatriation program and a very short time period, the years 1955–1958, but the research work puts the repatriation episode in a much wider context in regard to both time and studied theories and practices. The second paper is chronologically a follow-up of the first one and deals with the newer, very refined, Latvian KGB strategies employed until 1991 to discredit the Latvian exile in the West, involving the cultural and scientific elite of both Soviet Latvia and the Western exile. The readers might regard both papers as history, stories about the past – but no, they show that totalitarian powers have not changed their propaganda, the use of fake news approach / strategies over the years. Secondly, both papers deal with mental and political problems – cooperation and collaboration with the Occupation institutions – which still have not been addressed and analyzed publicly in Latvia.